

УДК [351.94:343.1](477)

Г. В. Остафійчук**Судовий контроль у ході кримінального переслідування**

Розглянуто положення судового контролю на досудових стадіях процесу. Розкрито питання отримання постанови судді про зняття інформації з каналів зв'язку на підставі оперативних матеріалів. Досліджуються проблеми розгляду скарг, заяв, клопотань, а також захист прав та свобод людини і громадянина.

Конституція України орієнтує судову владу на перебудову діяльності судових органів. Досвід роботи, набутий органами юстиції за минулий час, є достатнім для подальшого розвитку та вдосконалення правосуддя. Основна тенденція при цьому полягає в тому, щоб звузити застосування репресивних заходів впливу до осіб, які вчинили злочин, не послабляючи при цьому кримінальної відповідальності за тяжкі злочини, диференціювати кримінальну відповідальність.

Теорія та практика правового статусу судді висвітлені в роботах В. Д. Бринцева, Ю. М. Грошевого, В. Т. Маляренко та ін. [1; 2; 3].

Аналіз цих джерел дає підстави зробити висновок, що статус судді становить сукупність певних соціальних можливостей, обсяг і характер яких залежать від ролі та соціальної функції, яку виконує суддя у кримінальному судочинстві. Статус судді забезпечує його вираження як носія судової влади, що дає можливість забезпечити незалежне, об'єктивне, повне, неупереджене справляння функцій судової влади, а саме: здійснення від імені держави виконання правосуддя.

Закон України «Про статус суддів» наділив суддів статусом особи державної (судової) влади, що свідчить про необхідність урахування правового становища цієї категорії осіб при визначенні структури і правової природи елементів статусу судді.

Роблячи висновок з цих положень, можна зазначити, що правовий статус судді є правовою категорією, яка характеризує весь спектр юридичних можливостей і на яку покладено функцію здійснення судової влади. Зміст правового статусу судді визначається метою і завданнями його діяльності і становить певну сукупність виконання правових обов'язків.

Характеристика правового статусу судді виходить з його правового інституту судової влади. Основні напрямки судової діяльності визначаються через функції.

Функція правосуддя, яку виконує судова влада, була предметом дискусії і вивчення багатьох правознавців. Одні автори

вважають, що суддя виконує функцію правосуддя, інші – функцію юстиції, треті – функцію розгляду кримінальної справи.

В. П. Бож'єв, Є. Г. Веретехін, М. М. Ковтун, П. А. Лупінська, В. З. Лукашевич, Е. Ф. Куцова виокремлювали найбільш суттєві ознаки функцій судової влади [4; 5; 6; 7; 8; 9].

Функція правосуддя включає класові, національні і приватні інтереси всіх і кожного члена суспільства, охорону прав і свобод громадян, охорону всіх форм власності, правовий захист, забезпечення правопорядку і т. д.

Функція юстиції втілює і розкриває роль суду, його соціальне призначення. У цій функції реалізується практична діяльність судової влади.

Функція розгляду кримінальної справи визначається через ухвалення вироку, який має право проголосити тільки суддя.

Статус судді вказує, що всі функції, які виконує суддя, відповідають виконанню завдань та цілей кримінального процесу.

Функція юстиції впливає на поведінку суб'єктів через окремі норми, інститути і механізми, пов'язані з дозволом, заборонаю, правовим захистом, застосуванням покарання. Вона пов'язана з формуванням правомірної поведінки правовим впливом на суспільні відносини та полягає у формуванні прав і обов'язків суб'єктів правовідносин.

Активне формування і розвиток судової влади спричинило дослідження проблем її устрою і діяльності, поширення прав, повноважень.

Б. Н. Чичерін дав фундаментальні розробки побудови судової влади, межі її прав і повноважень. Судова влада своїми правилами зобов'язана охороняти інтереси суспільства і права кожного індивідуально. На думку дослідника, держава становить сполучення різноманітних суспільних елементів у єдиному союзі. Загальна мета держави полягає в розвитку всіх структурних елементів і гармонійної їх узгодженості [10].

Кримінально-процесуальний закон встановлює судові повноваження, які містять такі елементи: постановою вироку; прийняття процесуальних рішень, які обов'язкові для виконання всіма посадовими особами, а також окремими громадянами; забезпечення виконання правових рішень заходами державного переконання; матеріальне забезпечення нормативно-правових рішень, постанови, ухвали, вироку.

Найважливішим з цих елементів є забезпечення виконання нормативно-правових актів примусовою силою держави.

Повноваження судової влади були розглянуті теоретиками права і описані в працях С. С. Алексєєва, Б. М. Лазарева, В. З. Лукашевич та ін. [11; 12; 8].

Можна зробити такий висновок з їхніх висловлювань: держава – це не тільки форма організації влади, але й безпосередній її носій. Посадові особи, що мають державно-владні, розпорядницькі повноваження, діють як представники влади. Сама державна влада виявляється безпосередньо в специфічних управлінських відносинах, які в науці йменуються державно-владними відносинами. Ці відносини мають яскраво виражений характер, пронизані владними засадами, що передбачають підпорядкування всіх суб'єктів.

Від держави залежить орієнтація діяльності всіх правоохоронних органів. У правовій державі найбільш гостро постає значення проблем формування і розвитку публічного, приватного права, позовного провадження. Публічне право захищає інтереси населення, суспільства в цілому. Позовне провадження спрямоване на відшкодування матеріального збитку потерпілого, відстоювання інтересів особи.

Генезис та зміст владних повноважень встановлює єдине ціле між правами та обов'язками. Юристи розглядають повноваження суду як права, які він зобов'язаний реалізувати при відповідних обов'язках. Суддя має можливість самостійно оцінити ситуацію і прийняти рішення. Кримінально-процесуальний закон надає суб'єктові процесу публічно-владні повноваження для їх реалізації.

Якщо громадянин може не скористатися своїми правами, то владний суб'єкт зобов'язаний це зробити. Він зобов'язаний здійснювати надані йому права для забезпечення і захисту публічних інтересів. І в цьому значенні поняття «повноваження суб'єкта» виражає органічну єдність покладених на нього прав і обов'язків і повніше характеризує відносини суб'єктів.

Владні повноваження здійснюються на основі гарантій закону і містять елементи самореалізації, коли суб'єкт владних повноважень має право сам визначати момент їхнього застосування. Суб'єкт має право у виборі часу, підстав і видів рішень, дій, або діє за приписом, встановленим у законі, за наявності достатніх підстав.

Виконання владних повноважень на основі або з урахуванням пропозицій вищих судових інстанцій, вибір підстав для застосування владних повноважень визначається з урахуванням змісту і методів їхнього використання.

Строгий імператив владних повноважень означає, що публічність процесу лише тоді буде успішна, коли досягається оптимальне зближення інтересів держави та особи, до якого треба прагнути.

Генезис судової влади розкритий в енциклопедичному словнику. Поняття «юрисдикція» розкривається шляхом відсилання

до поняття підсудності. Юрисдикція включає сукупність правових повноважень відповідних державних органів вирішувати правові спори. Вона визначається залежно від виду і характеру справ, що вирішуються. Однак у праві в окремих випадках спостерігається некоректне використання цього поняття.

Поняття «юрисдикція» в міжнародному праві означає суверенні права влади держави на своїй території, а в кримінальному і цивільному процесах, судоустрої використовується для характеристики підсудності справ. Аналізуючи правове застосування цих понять, покликаних зафіксувати обсяг і характер справ, можна сказати, що він не однаковий.

Обсяг правових понять, котрі використовуються в законодавстві, до кінця не врегульований.

Для того щоб забезпечити кожному учаснику кримінального процесу можливість реалізувати свої права та інтереси, необхідно погодитися з однією умовою – це ретельне розмежування процесуальних функцій. Завдяки поділу функцій у діяльності учасників процесу, що мають протилежні інтереси, можна об'єктивно провадити розслідування. У публічному процесі вимога розмежування функцій є актуальною, а сили учасників процесу – різні. Найнебезпечніше змішування функцій обвинувачення і правосуддя, які виконує суддя.

Суддя, виконуючи функцію складання постанови про проведення оперативних, розшукових, пошукових та слідчих дій у кримінальному процесі, які обмежують права та свободи особи, своїми діями сприяє проведенню розшукових функцій органу дізнання, слідчого, прокурора.

До порушення кримінальної справи суддя складає постанову про проведення оперативних заходів з викривання злочинного угруповання, тяжкого злочину.

Згідно зі ст. 187 Кримінально-процесуального кодексу (далі – КПК) України, суддя отримує оперативні матеріали про вчинений злочин або злочин, який готується. Суддя повинен вивчити матеріали про злочин. Якщо в матеріалах є склад злочину, то він повинен скласти постанову про зняття інформації з каналів зв'язку та проведення оперативної перевірки заяви.

Якщо в матеріалах немає достатніх підстав для складання постанови про проведення оперативних дій, то суддя повинен мати право не давати постанову про зняття інформації з каналів зв'язку. Процесуальна проблема включає до себе: по-перше, проведення оперативних заходів щодо викриття злочину оперативним шляхом до порушення кримінальної справи. У даному випадку до порушення кримінальної справи немає суб'єкта кримінального процесу – підозрюваного, обвинуваченого. Тому складання постанови до порушення кримінальної справи неможливе.

У такій ситуації оперативні підрозділи мають права, повноваження, компетенцію згідно із законами України про оперативно-розшукову діяльність проводити оперативні заходи в повному обсязі з викриття злочину. Матеріали, які отримані в ході оперативних дій, відповідно до ст. 65 КПК України, є джерелами доказів і можуть бути використані в кримінальному процесі як допустимі докази.

Суддя отримавши фактичні дані, повинен скласти постанову та визначити ці оперативні матеріали як докази у кримінальному процесі.

Ця пропозиція відповідає загальним положенням Конституції, кримінально-процесуальному законодавству України.

Пропонуємо змінити ч. 3 ст. 187 КПК України, указавши, що суддя складає постанову про прийняття оперативних матеріалів у кримінальному процесі про зняття інформації з каналів зв'язку після порушення кримінальної справи як джерела доказів і встановлює їх допустимими доказами у кримінальному процесі.

По-друге, суддя, складаючи постанову про зняття інформації з каналів зв'язку, має специфічну функцію, яка повинна входити в його судові повноваження. Дана функція відноситься до процесуальних повноважень складання постанови, рішення, але має специфіку.

Специфіка функції включає: складання постанови до порушення кримінальної справи; складання постанови відносно особи, яка не є суб'єктом кримінального процесу; складання постанови на підставі оперативних матеріалів.

Кримінально-процесуальне законодавство встановлює, що до порушення кримінальної справи оперативні підрозділи, згідно з п. 5 ст. 94 КПК України, мають право проводити оперативні заходи.

Стаття 177 КПК України вказує, що у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, обшук житла чи іншого володіння особи може бути проведено без постанови судді.

При цьому в протоколі зазначаються причини, що обумовили проведення обшуку без постанови судді. Протягом доби з моменту проведення цієї дії слідчий направляє копію протоколу обшуку прокурору.

Основною особливістю ст. 177 КПК України є те, що суддя не має можливості проконтролювати виконання оперативних, слідчих дій до порушення кримінальної справи за тими процесуальними діями, які обмежують конституційний статус і за якими суддя повинен скласти постанову про проведення слідчих дій.

Треба доповнити ст. 177 КПК України положенням, що копія протоколу про проведення слідчої дії повинна надаватися судді. Якщо у кримінальній справі буде скарга з боку підозрюваного, то суддя повинен мати копію протоколу, де він визначить, законно чи не законно була проведена слідча дія.

У судді повинне бути складене за даними випадками наглядове провадження за діями оперативних підрозділів та слідчих.

При проведенні оперативних дій на практиці мають місце використання службового становища оперативних підрозділів при перевищенні своїх повноважень. Практика свідчить, що оперативні співробітники застосовують засоби, які наносять шкоду особі, відносно якої проводяться оперативні засоби. Останній подає скаргу до суду.

Суддя повинен розглянути скаргу в строк до 3 діб та надати відповідь, якщо скарга має підстави та застосована на фактах перевищення оперативними співробітниками своїх повноважень. Якщо скарга потребує перевірки, то суддя повинен надіслати скаргу до прокурора.

Суддя повинен здійснювати тільки судовий контроль, який застосовується на досудових стадіях кримінального процесу.

Проблема судового контролю на стадії досудового розслідування розглядалася в роботах В. Т. Маляренко [13], П. П. Пилипчака та ін.

Пропозиція вдосконалення контролю судді за органами досудового слідства виходить із процесуальної практики Великобританії. Публічність не терпить змішування кримінального переслідування і судового вирішення справи, але й прийняття рішення в наступній стадії процесу. Участь судді на досудових стадіях кримінального процесу або керівництво з боку судді розслідуванням кримінальної справи містить у собі певну загрозу змагальності. Це полягає в тому, що суддя здійснює контроль за ходом розслідування, встановивши відсутність складу злочину в ході розгляду справи по суті, повинен визнати, що його контроль при розслідуванні кримінальної справи був недостатнім.

А. Є. Владимиров, О. М. Ларін та ін. указують, що суддя, відповідальний за досудове слідство, вільно або невольно буде замислюватися, як судове рішення відіб'ється на оцінці слідчих доказів. Усе це сприятиме посиленню небезпечної для правосуддя тенденції, що дискредитує суд, – обвинувальному ухилу. Судовий контроль не може бути безпосередньо продовжений правосуддям, тому що це перетворює змагальність на розшук [14; 15].

Судовий контроль необхідний для захисту прав і свобод громадян, тому правильно буде говорити про те, що суддя контро-

лює не органи досудового слідства, а захищає права людини, залученої в кримінальне судочинство, від свавілля слідчої і прокурорської влади.

Аналіз точок зору Ю. О. Гурджі, І. М. Гуткіна, В. Г. Даєва та ін. дає підстави зробити висновок, що здійснення судового контролю за діяльністю слідчих підрозділів є захистом прав та свобод людини та громадянина [16; 17; 18].

Дані автори визначили зміст і структуру контрольного процесу, процесуальну форму, яка за своїм характером і рівнем абстрагування виконує функцію захисту прав, інструменту, який поєднує сукупність однорідних процесуальних вимог, що стосуються учасників процесу, спрямованого на досягнення матеріально-правового результату. Таке поняття було б засобом пізнання основних закономірностей процесу в діяльності різних правоохоронних органів держави.

Здійснення контролю охорони прав суб'єктів кримінального процесу на різних стадіях даного процесу повинно виключати участь того ж самого судді під час розгляду справи по суті. Тобто суддів повинно бути мінімум двоє: один здійснює контроль за ходом розслідування, прийняттям процесуальних рішень, при наданні санкції, а другий справляє правосуддя на судових стадіях. Судова система, що одною рукою дає санкцію на обмеження свободи особи, а іншою підписує виправдувальний вирок, ризикує сама себе покарати.

Розглянемо механізм захисту прав та поновлення порушених прав, відповідальність за порушення, персоніфікацію за прийняття рішення.

Сфера судового контролю включає в себе: суддя з кримінального переслідування розглядає подання проведення оперативно-розшукових заходів, які обмежують права та свободи людини та громадянина; суддя з кримінального переслідування розглядає скарги на незаконні дії органів досудового розслідування.

Скарга на постанову судді про надання санкції, яка обмежує права та свободи, може бути подана до апеляційного суду; апеляційний суд у триденний термін повинен розглянути скаргу та прийняти рішення: відмовити в скарзі, залишити постанову судді без зміни, задовольнити скаргу, скасувати постанову судді.

В умовах режиму законності необхідне вдосконалення системи юридичних гарантій правильного застосування права, одною з яких і є процесуальна форма. Від того, наскільки вона досконала, в остаточному підсумку залежить соціальна цінність права.

І. Л. Петрухін, О. А. Петуховський та ін., розглядаючи право як логічну систему, відзначають, що один з напрямків цього дослідження – з'ясування ролі і місця форм мислення, а серед них і понять, у процесі регулювання правом суспільних відносин. Причому дослідження цього кола питань зачіпає як правотворчу, так і правозастосовну діяльність, у тому числі й контрольну [19, с. 81–91; 20].

М. М. Ковтун вважає, що суддя повинен проконтролювати постанову про видання санкції. Контроль полягає в тому, що слідчий повинен направити копію протоколу проведення слідчої дії судді [6].

Крім того, процесуальні документи, за якими прийнята постанову судді, повинен контролювати прокурор. На ці обставини в літературі акцентують увагу В. С. Бабкова, О. О. Шандула [21, с. 52].

Постанова судді про провадження слідчих і процесуальних дій, які обмежують права та свободи, включає в себе: постанову, яка складається на підставі подання слідчого про проведення обшуку (ст. 177, 179–186, 188 КПК України); постанову про застосування, скасування чи зміну запобіжного заходу (ст. 165-1 КПК України); постанову про накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку (ст. 187 КПК України).

Суддя повинен отримати подання слідчого, яке погоджується з прокурором. Розгляд надання санкції повинен проводитися в присутності слідчого, прокурора, затриманої особи, його захисника. Суддя повинен вивчити матеріали кримінальної справи. Після ознайомлення з матеріалами суддя повинен поставити питання слідчому про підстави подання. Після слідчого повинен висловити свою думку щодо отримання санкції захисник та затримана особа, потім – прокурор. Після цього суддя має право оголосити рішення та надати санкцію.

Треба встановити процесуальний порядок складання постанови про обмеження процесуальних прав у присутності осіб, які надають подання. Постанову про проведення оперативних, розшукових, пошукових дій суддя може надати без виклику осіб, відносно яких повинен проводитися обшук, зняття інформації з каналів зв'язку, тому що ця дія є пошуковою і пов'язана з режимом секретності її проведення.

Судове оскарження дій і рішень органу дізнання, дізнавача, слідчого і прокурора, які зачіпають інтереси учасників кримінального судочинства, проводиться тільки в судовому засіданні. Воно включає розгляд заяв, клопотань, скарг у ході судового розгляду. Скарга на дії слідчого, прокурора подається до суду.

Постанова рішення включає в себе: скасування рішення слідчого, прокурора і задоволення скарги повністю; часткове задоволення скарги, скасувавши рішення слідчого, прокурора; відмовлення в скарзі і задоволення рішення слідчого, прокурора.

Отже, суддя захищає права та свободи людини, тому його дії є контрольними відносно слідчого, прокурора, та процесуальні відносно прав та свобод людини та громадянина.

Список літератури: 1. Брынцев В. Д. Судебная власть. Правосудие. Пути реформирования в Украине / В. Д. Брынцев. – Харьков : Основа, 1998. – 140 с. 2. Грошевой Ю. М. Сущность судебных решений в советском уголовном процессе / Ю. М. Грошевой. – Харьков : Основа, 1979. – 121 с. 3. Маляренко В. Т. Найпоширеніші помилки та порушення законів, які допускаються при провадженні дізнання і попереднього слідства / В. Т. Маляренко // Право України. – 2001. – № 3. – С. 15. 4. Божьев В. П. Основания внесения и порядок рассмотрения дела в распорядительном заседании : учеб. пособие / В. П. Божьев. – М. : Юрид. лит., 1972. – 270 с. 5. Веретехин Е. Г. Пробелы предварительного расследования и их восполнение в суде I инстанции / Е. Г. Веретехин. – Казань : Казан. гос. ун-т, 1988. – 160 с. 6. Ковтун Н. Н. Судебный контроль в уголовном судопроизводстве России / Н. Н. Ковтун. – Н. Новгород : Нижегородская правовая академия, 2002. – 332 с. 7. Лупинская П. А. Доказательство в советском уголовном процессе / П. А. Лупинская, В. М. Галкин. – М. : Юрид. лит., 1960. – 180 с. 8. Лукашевич В. З. Установление уголовной ответственности в советском уголовном процессе / В. З. Лукашевич. – Л. : ЛГУ, 1960. – 180 с. 9. Куцова Э. Ф. Участники процесса, их права и обязанности : учебник / Э. Ф. Куцова. – М. : Юрид. лит., 1975. – 380 с. 10. Чичерин Б. Н. Избранные труды / Б. Н. Чичерин. – СПб. : Наука. 1998. – 278 с. 11. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С. С. Алексеев. – М. : Наука, 1966. – 336 с. 12. Лазарев Б. М. Компетенция органов управления / Б. М. Лазарев. – М. : Наука, 1972. – 210 с. 13. Маляренко В. Т. Про межі судового контролю за додержання прав і свобод людини в стадії попереднього розслідування кримінальної справи / В. Т. Маляренко, П. П. Пилипчук // Вісник Верховного Суду України. – 2001. – № 2 (24). – С. 59–60. 14. Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах / Л. Е. Владимиров. – Тула : Автограф, 2000. – 235 с. 15. Ларин А. М. От следственной версии к истине / А. М. Ларин. – М. : Юрид. лит., 1976. – 190 с. 16. Гурджи Ю. А. Процессуальное обеспечение прав личности. Вопросы теории / Ю. А. Гурджи. – Одеса : Пальмира, 2006. – 173 [11] с. 17. Гуткин И. М. Развитие законодательства, регламентирующего деятельность органа следствия и дознания в свете Конституции СССР / И. М. Гуткин. – М. : Академия МВД СССР, 1986. – 169 с. 18. Даев В. Г. Взаимосвязь уголовного права и процесса / Даев В. Г. – Л. : ЛГУ, 1982. – 169 с. 19. Петрухин И. Л. Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение / И. Л. Петрухин. – М. : Юрид. лит., 1985. – 200 с. 20. Петуховский А. А. Восполнение в судебном разбирательстве пробелов предварительного следствия / А. А. Петуховский // Советская юстиция. – 1973. – № 15. – С. 17. 21. Бабкова В. С. Щодо ефективності контрольної діяльності в органах прокуратури / В. С. Бабкова, О. О. Шандула // Право України. – № 4. – С. 52–55.

Надійшла до редколегії 20.09.2010

Рассмотрены положения судебного контроля на досудебных стадиях процесса. Раскрыт вопрос получения постановления судьи про снятие информации с каналов связи на основании оперативных материалов. Исследованы проблемы рассмотрения жалоб, заявлений, ходатайств, а также защита прав и свобод человека и гражданина.

The positions of the court's control on the pre-trial stages of the judicial proceedings are examined. The problem of obtaining judge's resolution about the reading of information from connection channels on the basis of operative materials is disclosed. The problems of the complaints statements and applications' consideration, and also human rights and freedoms protection are examined.